

EL CANAL DE LA INFANTA A SANTA CREU D'OLORDA I A SANT FELIU DE LLOBREGAT¹

Esther Hachuel
Historiadora (Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat)

El Canal, o la "sèquia major".

Sembla una paradoxa que Sant Feliu de Llobregat, municipi on en origen el Canal es va concebre en gran part soterrat, sigui avui dia l'únic territori amb un tram en superfície que continua viu i amb un aspecte similar al que devia tenir al principi. Es tracta aproximadament d'un quilòmetre i mig de sèquia major que conserva el traçat, alguns trams de cubeta de maons i els ponts, que transcorren entre el carrer Ramon de Trinxeria i el camí de Can Capellans. La resta, llevat d'un petit tram dins del terme de Molins de Rei, a tocar de la carretera N-340 o del salt de l'Erasme a la zona de les Begudes de Sant Joan Despí, han estat coberts o anul·lats.²

Als inicis, a la sortida de Molins de Rei a l'alçada de la riera Bonet, el canal de la Infanta entrava al municipi de Santa Creu d'Olorda, que l'any 1916 es va disgregar entre els municipis de Molins de Rei, Sant Feliu de Llobregat i el terme municipal de Sarrià, actualment barri de Barcelona. A les planes al·luvials de Santa Creu, el Canal feia un trajecte de 1.350 metres, i a Sant Feliu de Llobregat de 1.957 metres.

El Canal passava per aquests municipis encastat entre el peu de la serra de Collserola i la plana al·luvial que regava. Més tard, a molt poca distància, s'hi va construir la via fèrria que també va contribuir a encaixonar-lo. Així, el Canal, que funcionava per derivació de les aigües gràcies als pendents, aprofitava al màxim les terres irrigables.

Com es pot apreciar a la fotografia aèria de l'any 1956 (Figura 1) el Canal en aquesta zona circulava en superfície entre camps de conreu.

¹ Per a citacions bibliogràfiques d'aquest text: HACHUEL, E. *El canal de la Infanta a Santa Creu d'Olorda i a Sant Feliu de Llobregat*. 2019. [en línia a: https://www.cecbll.cat/wp-content/uploads/2019/12/EL-CANAL-DE-LA-INFANTA-A-SANTA-CREU-D-OLORDASANT-I-FELIU-DE-LLOBREGAT_horizantal.pdf]

² Agraïxo l'atenció i la informació que m'han proporcionat algunes persones, especialment M. Luz Retuerta, Begoña Rull, Pere Rodríguez, Roger Lloret, Gregorio Rodríguez, Lluís Tuells, Josep M. Gelabert i la Família Marzá.

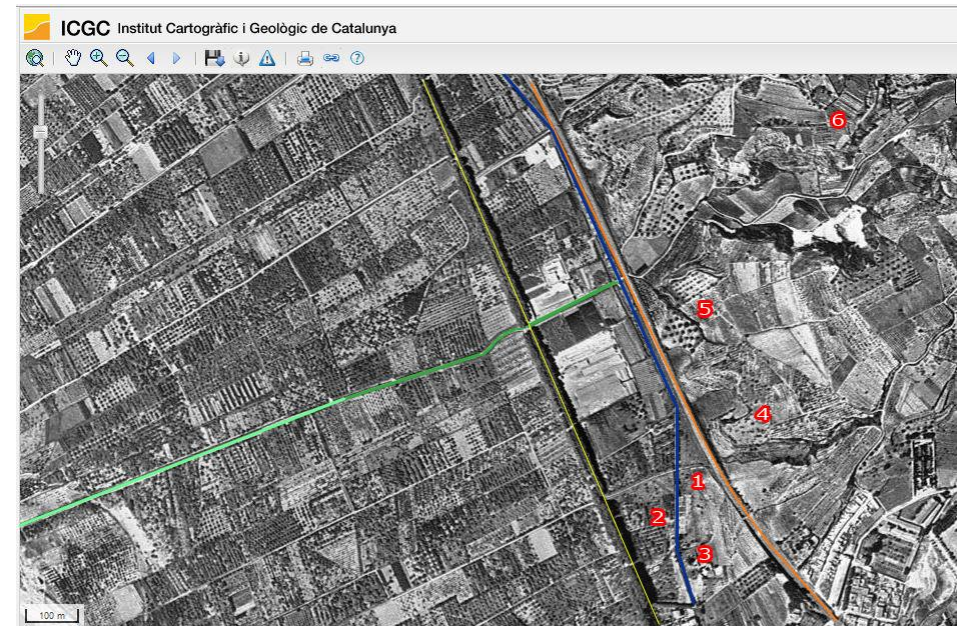

Figura 1. Fotografia aèria de la zona de Santa Creu d'Olorda-Sant Feliu de Llobregat de l'any 1956.

— Canal de la Infanta
— Via fèrria
— Carretera Nacional 340
— Torrent del Terme
— Actual Carrer Comerç

Alguns emplaçaments actuals:

1. Escola Gaudí
2. Centre comercial (antic Caprabo)
3. Masia de Can Maginàs
4. Camp de futbol de les Grasses
5. Pista d'atletisme
6. Camp de Golf de Can Cuiàs

Dins de Santa Creu d'Olorda el traçat dibuixava una línia recta gairebé paral·lela a la via fèrria que s'hi construí posteriorment (1854) fins a arribar al torrent del Terme,³ on començava el municipi de Sant Feliu de Llobregat. Des d'aquest punt feia un trajecte aproximat de 900 metres encara en superfície que abastava el que ara és el passeig del Canal.⁴ Amb

³ El torrent del Terme està situat entre la Riera de la Salut i el Torrent de Can Miano. El seu nom prové del fet que marcava el límit del terme municipal, tot i que l'annexió, l'any 1916, d'una part de Santa Creu d'Olorda l'ha situat al bell mig de Sant Feliu de Llobregat.

⁴ El nom del passeig es deu a la urbanització del sol que cobreix el Canal i s'acorda en el Ple municipal del 18 de març de 1993.

la informació de què disposem sembla clar que la sèquia es perllongava fins a l'entrada de l'actual carrer Miquel Coll i Alentorn, al barri de Can Llobera. Així ho afirmen els tècnics de la Junta del Canal i també Roger Lloret, químic i policia fluvial que des dels anys 60 controla la qualitat de les aigües dels cabals del voltant de Barcelona, i que manté el record que el Canal arribava en superfície fins a la riera de la Salut. A partir d'aquí iniciava un trajecte en mina, sota el subsòl, i no es tornava a veure la sèquia fins a la zona de darrera de l'església, al carrer Pi i Margall. Des d'aquest punt un altre tram minat conduïa les aigües fins a l'altra banda de la carretera, on el Canal tornava a estar en superfície.

El factor que va condicionar el soterrament és, sense cap mena de dubte, la necessitat de salvar el conglomerat urbà de Sant Feliu de Llobregat. Els diversos mapes que tenim del Canal demostren que al llarg del trajecte l'únic nucli urbà compacte que aquest travessa és el de Sant Feliu de Llobregat. Molins de Rei també tenia un casc urbà relativament dens, però quedava al darrera de la Casa de les Comportes. Santa Creu d'Olorda tenia un poblament dispers, amb molt poca presència d'immobles a la plana. La resta de pobles fins a arribar al mar eren menys compactes, inclosos Cornellà i l'Hospitalet de Llobregat.

Alguns investigadors han apuntat que el Canal es desviava per donar reg a les terres que se situaven al nord del municipi de Sant Feliu o, fins i tot, per guanyar pendent. Respecte de la primera hipòtesi, assenyalar que cap de les terres que quedaven entre el Canal minat i la vila van passar a ser de regadiu, ans al contrari, s'hi van mantenir els cultius de secà, ja que el Canal soterrat estava mancat de sèquies en aquesta zona. Així ho constata un plànol de 1838 en el qual resa la següent llegenda: "Las piezas notadas con los nombres de los propietarios son de secano." Aquestes peces són precisament les que se situen entre el Canal soterrat i el nucli urbà. Pertanyen al Marquès de Gironella, a Jaume Ricart i a Pablo Ribas, entre d'altres. No es pot descartar que existissin, associats als pous de registre, mecanismes d'extracció d'aigua, com el que sembla que va funcionar a la propietat de Jaume Ricart, però no estaven previstos en la infraestructura als seus inicis.

Respecte de la necessitat de guanyar pendent és cert que el Canal té poc desnivell i que el tram minat es va aprofitar per millorar aquesta situació. Però la complexitat de l'obra de soterrament, per si sola i en un tram tan petit, no hauria compensat el guany de pendent.

Tornant al traçat, està clar que des de 1908, data del plànol més conegut de la infraestructura, (<http://cartotecadigital.icc.cat/cdm/ref/collection/catalunya/id/1602>) la sèquia mare no tenia presència al nucli de Sant Feliu de Llobregat. És per aquest motiu que tota la traça és expressada amb una línia discontinua fins a Sant Joan Despí.

Ara bé, com ja he dit, inicialment el Canal passava en superfície darrera de l'església i a l'altra banda de la carretera N-340. Aquest fet es comprova en el plànol de 1838 que ja he mencionat (Figura 2) i també a les actes dels plens municipals que entre 1905 i 1907 recullen les negociacions de l'Ajuntament amb la Junta del Canal per tal que aquesta última cobris o soterrés aquests trams.

Figura 2. - Detall d'un plànol del Canal de la Infanta de 1838 corresponent al traçat a Sant Feliu de Llobregat. Cedit per la Junta del Canal de la Infanta.

Recordem que a principis de segle XX l'Ajuntament fa diverses operacions per tal d'obrir nous carrers, com el passeig Nadal, Vidal i Ribas o Pi i Margall, aquest últim per prolongar-lo en direcció a l'actual plaça de la Vila (llavors plaça de la Constitució). Per fer-ho es veu obligat a comprar alguns terrenys a particulars i a demanar a la Junta del Canal que elimini

la sèquia que hi ha al bell mig del municipi. Transcrivim a continuació un acord del Ple Municipal de 20 de gener de 1906 que és prou eloqüent:

"Cubrición del Canal. La Presidencia propuso que a fin de poder abrir en toda su longitud la Calle de Pi i Margall se reanuden las gestiones hechas ya otro año para que la asociación Canal de la Infanta cubra el trozo de canal que pasa entre los terrenos de Pablo Ribas, gestiones que cree conviene emprender cuanto antes ya que si bien no cuenta ahora el Municipio con fondos para pagar la indemnización al D. Pablo Ribas y demás gastos que importaría la apertura de dicha Calle, es posible pueda pagar tales gastos en otra ocasión y quizá entonces aún no estaría construida la bóveda que ha de cubrir aquel trozo de canal si no empiezan pronto las gestiones, puesto que dicha bóveda puede hacerse sólo en las épocas en las que se cierra el paso del agua, y si consintiese el Canal en hacerlas sería necesario que destinase con tiempo fondos para ello. Se acordó que la Presidencia quedara encargada de hacer las expresadas gestiones."⁵

Finalment, al maig de 1907, aprofitant el tancament del pas de l'aigua que es feia anualment per aquesta època, la Junta del Canal construeix una volta sobre el tram en superfície que travessa el carrer Pi i Margall. No es fa cap menció del tram que hi ha a la dreta de la carretera N-340, però el fet que el plànol de 1908 l'identifiqui com a soterrat fa pensar que es cobreix tot al mateix moment.

Caldrà esperar encara uns anys perquè el Canal deixi de ser un obstacle al carrer, ja que el cobriment amb volta requeria del rebliment de la via per tal d'anivellar-la amb l'alçada de la infraestructura. Així ho constatem en un document de 1909 que recull els acords entre l'Ajuntament i en Pau Ribas, el propietari dels terrenys per on passa el Canal. Allí es fa menció explícita de la sèquia:

"En la Villa de Sant Feliu de Llobregat, a 21 de mayo de 1909, entre el ayuntamiento de ella, representado por el Alcalde D. Juan Planas y los concejales D. Juan Vergés y D. José Ricart a quienes se autorizó en sesión del 11 del corriente con objeto de que pueda darse salida a la calle Pi i Margall desde el cruce con el Canal de la Infanta, donde llega actualmente, hasta la calle de la Iglesia y la plazuela llamada vulgarmente del Arrabal, y D. Pablo Ribas, mayor de edad y vecino de dicha villa, propietario del terreno que para la indicada apertura de calle ha de comprarse [...]".⁶

⁵ Llibre d'actes de l'Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat 1906. ACBL. Fons de l'Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat.

⁶ Obertura del carrer de Pi i Margall, 1909 ACBL- Fons de l'Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat. Signatura 555.

El document va acompanyat d'un plànol a mà alçada en el qual es pot veure el Canal, ja cobert amb volta i, per aquest motiu, dibuixat amb una línia discontinua (Figura 3).

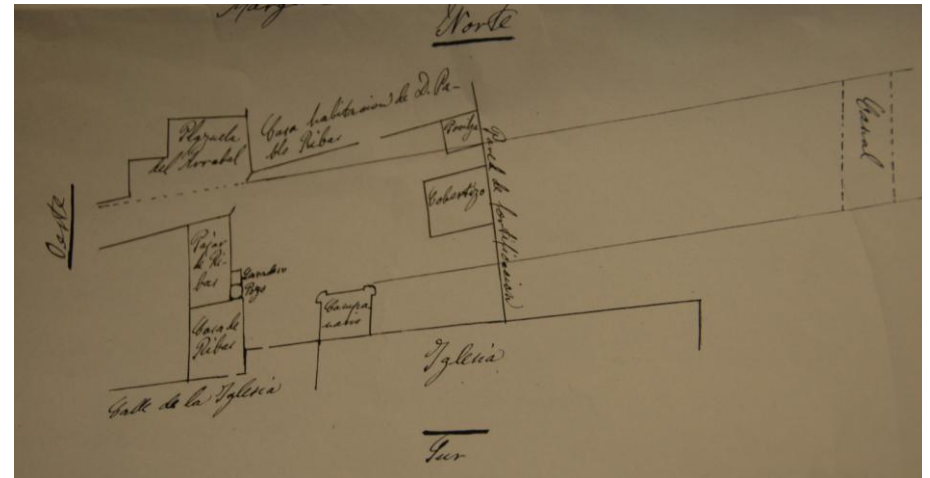

Figura 3. - Plànol fet a mà alçada l'any 1909. Observi's que el canal, que creua el carrer Pi i Margall, està expressat amb una línia discontinua pel fet que ja està cobert amb una volta.

De fet, el cens que des de 1907 paga l'Ajuntament a Pablo Ribas perquè el Canal passi pels seus terrenys està consigna en el pressupost municipal fins a l'any 1910, quan s'acorda suprimir-lo i s'indica, així, que el Canal ha deixat de ser un element vist al carrer:

"En el capítulo 2 se suprimen las 26,80 pesetas del censo que se satisfacía a D. Pablo Ribas del terreno ocupado por el Canal en atención a haberse ya terraplenado y cultivarlo ahora aquel [...]".⁷

El cens el pagava l'Ajuntament en virtut d'un acord amb la Junta del Canal que queda recollit en l'acta del Ple del 16 de juny de 1906. L'acord estableix que quan la Junta del Canal cobreixi la sèquia quedarà lliure de

⁷ Llibre d'actes de l'Ajuntament. Acta del 9 de novembre de 1910. ACBL. Fons de l'Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat.

pagar el cens anual a Pablo Ribas i que aquest compromís serà assumit per l'Ajuntament, que el pagarà fins que el terreny estigui terraplenat.

En tot cas, el pas soterrat o en mina del Canal té encara actualment una traça pràcticament idèntica a la que es va concebre en origen: des de l'actual passeig del Canal al costat de l'escola Gaudí, ressegueix el carrer Miquel Coll i Alentorn, remunta el que havia estat la Quadra de Palau per l'actual plaça de Catalunya, i travessa el passeig Nadal prop de la cantonada amb el carrer Vidal i Ribas, on encara es conserva sota el sòl un pou de registre. Després, segueix en direcció a l'església creuant Pi i Margall i es dirigeix a Sant Joan Despí travessant els carrers Torras i Bages, Joan Maragall i la carretera Laureà Miró a l'alçada del Casal de Joves. Des d'aquí passa als espais ocupats per les fàbriques del barri de Can Bertrand i, finalment, sense presència en superfície, surt del terme municipal per la zona que ara ocupen les instal·lacions de la Ciutat Esportiva Joan Gamper, tram que va ser cobert recentment amb motiu de l'operació urbanística promoguda pel Futbol Club Barcelona.

Figura 4. - Mapa google en el qual s'ha traçat amb una línia vermella el trajecte soterrat del Canal de la Infanta a Sant Feliu de Llobregat. Proporcionat per la Junta del Canal de la Infanta.

Respecte de les característiques estructurals del tram minat del Canal no he trobat cap dibuix i només he pogut accedir a la breu descripció que fa un bonic article escrit el 23 d'octubre de 1819, és a dir, només 5 mesos

després de la inauguració del canal de la Infanta. Aquest text, del qual no he pogut identificar l'autor, diu:

"El canal pasa por cinco galerías subterráneas que juntas componen 1625 varas de longitud, y de las cuales hay unas 950 varas en San Feliu, y otra de 360 en Cornellá. Las bóvedas que cubren las galerías son elípticas, cuyas alturas son los tres octavos del claro. En varios puntos de las galerías, de distancia en distancia, hay pozos revestidos, de dos varas en cuadro, que saliendo de las bóvedas rematan en la superficie del terreno con un brocal. Estan hechos estos pozos con el objeto de facilitar el reconocimiento de las galerías, y la limpieza del canal".⁸

Òbviament a dia d'avui el tram minat del Canal ha estat entubat en molts punts i la major part dels pous de registre han desaparegut o han quedat reduïts a trapes de ferro.

Filloles i regadores

A banda del traçat de la sèquia major, el Canal desplejava a Sant Feliu de Llobregat una munió de sèquies menors, filloles i regadores que eren les que, en última instància, feien arribar l'aigua a les terres de cultiu. Tant els mapes del Canal de 1838 i 1908 com altres instruments cartogràfics donen testimoni d'aquest desplegament.

Es tracta d'una xarxa amb elements perpendiculars al Canal que, en alguns casos, arribaven fins al riu i d'altres, anomenats "transversals", que transcorrien en sentit paral·lel a la sèquia mare. Determinar el lloc per on passaven exactament no és fàcil. Les sèquies més representatives se situen pràcticament totes a l'actual barri de Falguera; aquesta presència unida al fet que passaven per rieres naturals i baixants va determinar en gran mesura l'ordenació i el traçat viari del barri. Així, la sèquia Maginàs transcorria aproximadament pel carrer Sant Josep i tenia un ramal al carrer Joan Antoni Samaranch; la sèquia Falguera coincidia amb la riera de la Font i l'actual carrer Ramon i Cajal; el ramal Bernades devia venir de la part baixa de la riera de la Salut i resseguia, també al descobert, el carrer

⁸ *Miscelánea de comercio, artes y literatura*, número 2, 3 de novembre de 1819.

Pág. 3 (Consultat a 4 de març de 2015 a:

<https://books.google.es/books?id=Yt4bMicnJccC&pg=PP10&lpg=PP10&dq=canal+infanta+santa+cruz+de+olorde&source=bl&ots=8M4kiVdJbR&sig=IxCpo9GCrCbXTDicF00auGSEyEY&hl=es&sa=X&ei=cXQyVcKBL-3W7AbLkYA4#v=snippet&q=infanta&f=false>).

Armenteres passant per Verge de les Neus; i la sèquia Capellans, que venia del camí del mateix nom al terme de Santa Creu d'Olorda, descendia transversalment a Sant Feliu aproximadament entre els carrers Ramon de Trinxeria i Indústria, probablement relacionat amb la Primera Riereta. Hi ha una altra sèquia important per la seva llargària, l'anomenada en el mapa de 1908 "Sèquia del Mitj". Una part del seu recorregut encara és visible entre els camps de cultiu que hi ha al final del carrer Comerç de Sant Feliu, tot i que segurament el traçat està ara lleugerament alterat respecte de l'original.

Principals sèquies	Carrer
Bernades	Verge de les Neus i Armenteres
Maginàs	Sant Josep
Ramal sèquia Maginàs	Joan Antoni Samaranch
Falguera	Ramón y Cajal i Riera de la Font
Capellans (ramal perpendicular)	Ramon de Trinxeria
Capellans (ramal transversal)	A tocar de la N-340 entre el camí de Can Capellans i el carrer Ramon de Trinxeria
Carcereny	?

Figura 5. Correspondència entre antigues sèquies del canal de la Infanta i l'actual carrer de Sant Feliu de Llobregat, fet a partir d'informació cartogràfica i de documents antics.

Com queda clar, amb el pas del temps tots aquests ramals van anar quedant dins de la trama urbana i van ocasionar problemes que, en gran part i com veurem més endavant, estan a la base de la desaparició del Canal i de les sèquies. No obstant això, no és difícil veure amb una cartografia adequada les "marques" que les sèquies del Canal van deixar al territori en forma de delimitació de carrers, illes de cases, camins i regadores vives a la zona agrícola que encara ara es manté entre el barri de Falguera i el riu.

Característiques estructurals del canal de la Infanta a Sant Creu d'Olorda i a Sant Feliu de Llobregat

Els elements que formen part del canal de la Infanta al pas per Santa Creu d'Olorda i Sant Feliu de Llobregat són la cubeta, cinc ponts, un joc de reixes que impedeix el pas de la brossa a la zona soterrada, i els punts de registre de la mina.

La cubeta, de secció rectangular, té una amplada mitja al voltant de 3 metres i una fondària que suposem d'un metre i mig,⁹ que és l'atribuïda també com a mitjana al conjunt de la infraestructura. Al llarg del recorregut podem veure dos sistemes constructius diferents: el maó massís vist, normalment col·locat a trencajunts i el maó revestit de morter de ciment. Cal tenir present que alguna riuada, com la que va provocar les inundacions el gener de 1898, va trencar el canal de la Infanta al pas per Sant Feliu i va haver de ser reconstruït.

Pel que fa als ponts, apuntar primer la dificultat de detectar-los i observar-los de prop, ja que a Sant Feliu el Canal circula per la part posterior de les naus del polígon del Pla i alguns estan en aquests espais privats. No obstant això, gràcies a alguns carrers transversals amb accés al Canal i també al mapa Google, sembla que podem parlar de l'existència de cinc ponts en el trajecte entre Santa Creu d'Olorda i Sant Feliu de Llobregat. Deixem de banda els que forma la mateixa xarxa viària (carrer Comerç, camí de Can Capellans, etc.) que de ben segur segueixen el traçat d'antics camins pontats. De fet, els diversos mapes antics de què disposem permeten comptar fins a deu ponts a la zona que m'ocupa.

Dels que encara resten dempeus, quatre tenen una estructura molt similar (Figura 6). Estan fets amb maó i són de volta escarsera amb una llinda a sardinell. Per sobre de la llinda els totxos es disposen horitzontalment a cantell. En alguns casos, com el del pont de Can Sant Feliu del Camí, que és d'una amplada considerable, aquesta estructura bàsica es completa amb un ampit a banda i banda del pont amb paraments rematats amb lloses de pedra irregulars. És possible que aquests ampits siguin de factura posterior.

⁹ He mirat de prendre la mida, però la presència de llots dona un paràmetre que ben segur que és fals.

Figura 6.- Alguns dels ponts del Canal de la Infanta al seu pas per Sant Feliu de Llobregat

El cinquè dels ponts té una estructura peculiar (Figura 7). Està situat a l'antic terme de Santa Creu d'Olorda, davant de Can Capellans, avui dia territori de Molins de Rei. Ara aquest pont fa de línia divisòria entre un tram del Canal en superfície i un altre que es va soterrar a la dècada dels anys 90 com a conseqüència de la construcció d'una nau industrial. Malauradament està situat en el recinte privat d'una empresa i només es pot veure des del camí de Can Capellans.

El pont té una calçada d'uns 8 metres d'amplada delimitada per sengles murs de contenció fets a base de maó revestit de morter de ciment. Aquests murs es prolonguen verticalment formant els ampits, que estan culminats amb un rest de maons disposats a cantell vist. La petita volta a la catalana que hi ha sobre el canal de la Infanta té forma d'arc rebaixat i, a l'intradós, els maons típicament disposats a rajol pla. A ambdós extrems de la volta i adossades als murs de contenció hi ha sengles escales de maó

revestit constituïdes per dos trams simètric que comuniquen la calçada del pont amb les dues ribes del Canal, de manera que es forma una mena de capcer esglaonat protegit amb una barana lleugera de brèndoles de ferro cilíndriques. La contrapetja de l'escala duu una decoració a base de còdols incrustats.

Tot i que aquest pont està clarament associat al Canal, no es pot considerar que formés part de la infraestructura des dels inicis. Els primers mapes del segle XIX mostren en aquest punt un camí que no arriba a travessar la sèquia i, molt prop, un pont. Sí que apareix recollit, en canvi, en el mapa de 1908.

Figura 7. - Vista del pont de Can Capellans des de l'est. Una escala idèntica es reproduïx a l'altra banda l'estructura.

Diversos documents històrics permeten afirmar que aquest pont havia estat molt més llarg i que arrencava pràcticament de la carretera N-340, fent una rampa que anava directe fins a la porta principal d'accés a la torre de Can Capellans (Figura 8). Recordem que la via del tren de Barcelona a Molins de Rei travessava aquesta finca i, per aquest motiu, es va construir

un mur a cada banda de la via amb un pas a nivell davant de la casa.¹⁰ Encara ara es pot veure com la calçada del pont queda perfectament arrencada amb les dues portes de ferro que permetien travessar la via i amb l'escalinata i porta d'accés principal a la casa.

Figura 8. - Vista aèria de la zona de Can Capellans. Es veu el conjunt arquitectònic format per la capella, la masia i la torre residencial. En primer terme el pont de Can Capellans en tota la seva llargària, arribant pràcticament a la carretera. Es pot apreciar l'alineació entre el pont i l'accés principal a la casa. Foto de 1967. Fons SACE de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

Tot sembla indicar, per tant, que aquest pont es va construir amb motiu del traçat de la línia fèrria de Barcelona a Molins de Rei que s'inaugurà el 1854. Servia, doncs, per donar pas als carruatges que entraven i sortien de Can Capellans. Posteriorment, amb l'augment de la freqüència de trens, el pas a nivell va quedar obsolet i el pont inutilitzat. En algun moment,

segurament a finals dels anys 60 o principis dels 70, se l'escapça i se li adossa el petit traster que ara veiem a la paret sud.

No obstant això, el pont guardava relació amb el Canal. Les escales que donen accés a la sèquia havien estat utilitzades, segons informació del zelador del Canal, per baixar una bomba hidràulica que extreia aigua per regar unes poques mujades de Can Capellans. Aquesta operació es feia dreta llei i Can Capellans pagava un cens a la Junta del Canal. De moment encara no m'ha estat possible contrastar amb documents històrics aquesta informació.

Per últim voldria recordar que els ponts sobre el canal de la Infanta¹¹ tenien la doble funció de facilitar el pas a banda i banda de la sèquia i de permetre al zelador fer neteja de les aigües mitjançant un rampí. L'any 2007 vam tenir l'oportunitat de fer una visita acompanyats per en Gregorio Gutiérrez, zelador del Canal, que ens va permetre observar la forma de procedir en la neteja dels elements impropis superficials de l'aigua. Els ponts tenen, doncs, un valor històric indubtable al qual cal sumar també el valor etnològic. Malgrat això, molts mostren un deteriorament important que fa perillar la conservació de les estructures.

Pel que fa a les reixes metàl·liques que hi ha a l'alçada del carrer Ramon de Trinxeria, que tenen la funció d'impedir l'entrada de brossa grossa al tram soterrat, són segurament d'època recent, però cal pensar que aquest tipus d'estructura es donava en alguns punts clau ja des dels inicis, especialment en els salts d'aigua i abans d'entrar en mina.

Finalment, els punts de registre, com ja s'ha dit, són avui dia en la pràctica totalitat trapes de ferro. Les trobem al carrer Doctor Fleming, a la vora del mercat municipal i a altres indrets de la ciutat. La figura 2 indica, mitjançant uns quadradets foscos a la línia del tram minat, els pous de registre de la mina. Avui dia encara se'n conserva un que ha pogut ser fotografiat i amidat i que resta intacte sota un edifici del passeig Nadal.

Breus apunts històrics

L'acte solemne d'inici de les obres del Canal va tenir lloc a Sant Feliu de Llobregat el dia 11 de setembre de 1817, només 19 mesos abans de la

¹⁰ Urkiola, Carlos. *El Carril de Barcelona a Molins de Rei i Martorell*. Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, Barcelona, 2005, pàg. 230.

¹¹ Els ponts se situaven tant sobre la sèquia major com sobre les secundàries. Algunes fonts de l'època mencionen un total de 45 ponts en el conjunt de la infraestructura.

inauguració el 21 de maig de 1819. Així ho testifica el Diario de Barcelona:¹²

“En el término del pueblo de San Feliu de Llobregat, Corregimiento de la ciudad de Barcelona, terreno cultivo, propio de don Magín Bernadós, vecino de dichas ciudad, y paraje llamado Manso Lladó, a los once de septiembre de mil ochocientos diez y siete, y a los ocho del día, el Excmo. Sr. don Francisco Xavier de Castaños Capitán General de este Ejército y Principado, Protector y Presidente de la Junta de la Acequia del río Llobregat, los Sres. don Manuel de Angulo, D. Antonio Borrás, regidor perpetuo de esta ciudad, D. Josep Francisco Pouplana, D. Josep Antonio Térmens, Francisco Rodés, Jaime Planas, Ramon Robas, D. Jerónimo de Magarola, Josep Vidal, Pedro Prats, vocales, y el reverendo P. M. Fr. Angel Font Prior del convento de PP. Carmelitas Calzados, Tesorero de la misma: Y así congregados [...] después que el señor facultativo D. Tomàs Soler y Ferrer hubo delineado en el memorado sitio un trecho de dicha acequia [...] y a la vista de un concurso de gentes que acudieron de los pueblos inmediatos [...] entre los vivas y aclamaciones de todo el referido concurso, tomaron cada uno el azadón y espuerta con general aplauso y en presencia de los demás vocales, y Ayuntamiento referido, dieron principio a la obra de dicha línea de la mencionada acequia. [...] Este acto colmó de júbilo y regocijo a la Junta por ver iniciado la obra que se ha propuesto [...].

Mas Lladó és el nom de Can Maginàs abans no prengué el nom del nou propietari, en Magí Bernades. Per tant, l'inici de les obres del Canal cal situar-lo al voltant de Can Maginàs. Cal destacar també la forma de referir-se al Canal. Des de l'inici de les obres el Canal se l'anomenà la "Acequia del Llobregat" i no serà fins set anys després, l'any 1824 que, a causa de la intervenció de la Infanta en la inauguració l'any 1819, se li donarà oficialment el nom de Serenísima Infanta Carlota de Borbón.

Ja en la primera fase, just després de la inauguració, el Canal, a través de sèquies i regadores, va començar a irrigar els camps santfeliuencs. El traçat permetia fer arribar l'aigua tant a petites propietats dels veïns de la vila com a les grans finques que forasters i autòctons posseïen a la plana: les terres de Jaume Ricart, de Jaume Carcereny, de Magí Bernades o d'Anton Tristany.¹³ Però també la finca de Josepa Falguera i diverses explotacions d'Erasme de Gònima. No en va alguns d'aquests propietaris

¹² *Diario de Barcelona* del 17 de setembre de 1817.

¹³ RETUERTA, M. Luz. *La fam de terra dels fabricants de Barcelona. El cas d'Erasme de Gònima al Baix Llobregat 1790-1821*. Sant Feliu de Llobregat. Edicions del Llobregat, 2010, pàg. 206; TRIBÓ, Gemma. "La construcció del Canal de la Infanta". Dins de *800 anys de Molins de Rei, 1190-1990*. Revista El Llaç. Número especial. Molins de Rei, 1991, pàg. 22.

van formar part de la Societat del Canal de la Infanta, van intervenir en la presa de decisions respecte del traçat i varen fer aportacions dineràries extraordinàries. Tant és així que algunes de les sèquies i filloles del Canal eren conegudes pel nom dels propietaris de les terres que regaven: Bernades, Falguera o Carcereny en són exemples.

No m'ha estat possible saber quantes mujades va regar el Canal a Sant Feliu de Llobregat durant els primers anys. Una ullada al plànol parcel·lari de 1851 permet veure que gairebé la meitat dels terrenys rústics del terme municipal són de regadiu. Crida l'atenció, en aquest mateix document, la diferència que hi ha de dimensions entre les parcel·les de secà i les que estan per sota del Canal que les irriga, en general molt més grans.

En números rodons, les dades de què disposem ballen entre les 300 i les 500 mujades. Un document molt anterior al Canal, datat el 1568 i titulat "Memorial de totes les peses de terra que creu se po[d]ran regar de la siquia que pot venir de Llobregat prenent-la de la siquia sota lo molí de Molins de Rey fins al rec Comtal que ve de Bessós a Barcelona"¹⁴ calcula per al municipi de Sant Feliu de Llobregat¹⁵ un total de 525 mujades de regatge. És interessant constatar que estan repartides entre una munió de petites parcel·les (unes 100) d'entre una i quatre mujades i, extraordinàriament, apareixen setze parcel·les a tocar del riu d'entre deu i trenta mujades. Aquest projecte, que no es va arribar a fer en aquell moment, és un clar precedent del canal de la Infanta.

Ja amb el Canal en funcionament, les primeres dades de què disposem a dia d'avui són de l'any 1850 i parlen de 308 mujades i tres quarters¹⁶ sense que puguem identificar quantes d'elles van ser possibles gràcies al Canal. Aquesta xifra resulta del tot baixa si la comparem amb l'anterior i amb la que proporciona més de 100 anys després, el 1938, un minuciós estudi realitzat per l'economista Josep Llovet Mont-Ros. Ell situa en 256 hectàrees, equivalents a unes 520 mujades, les terres d'al·luvió conreades en regadiu a Sant Feliu de Llobregat.¹⁷

¹⁴ Arxiu del Palau-Requesens. Fons 1-960, codi del document, T-157, lligall, 158.

ANC

¹⁵ El document no menciona el terme de Santa Creu d'Olorda.

¹⁶ RETUERTA, M. L, SANMARTÍ, C. (Dir.). *Sant Feliu de Llobregat. Identitat i Història*. Sant Feliu de Llobregat. Ajuntament, 2001. Pàg. 153.

¹⁷ LLOVET MONT-RÓS, Josep; RIU I VULART, Josep Maria. *El conreu de la terra com a ocupació secundària dels no agricultors*. Revista Arxius. Vol. 4, Núm. 1. 1938. Pàg. 51-88.

Cal tenir present que els cultius de regadiu ja es donaven a la plana santfeliuena abans de l'arribada del canal de la Infanta. De fet, Llovet Mont-Ros situa en el 80% les terres regades que depenen del Canal.¹⁸ El 20% restant era regat amb aigua de mina procedent de Collserola o amb l'aigua dels dos aqüífers de Sant Feliu, que s'extreia a través de sínies i pous. Ara bé, aquests darrers enginys donaven una menor productivitat i tenien un abast òptim per a petites parcel·les; per la seva banda l'aigua de mina és portada a Sant Feliu de Llobregat en diferents moments dels segles XVII i XVIII per regar la Quadra de Palau i també les finques adquirides per famílies barcelonines amb gran capacitat inversora, com els Falguera i els Gònima.¹⁹ Es tracta, doncs, d'obres dutes a terme a títol individual i que en el cas de les mines d'aigua requerien un gran esforç econòmic del qual s'esperava, òbviament, un rendiment.

Per tant, és important tenir present que el Canal, al qual atribuïm la virtut d'haver intensificat l'agricultura, i l'origen del qual situem, no sense raó, en el reial decret del 19 de maig de 1816, va ser possible també gràcies al caràcter mancomunat de la iniciativa, és a dir, a la creació d'una comunitat de regants en la qual, en principi, tenien cabuda els grans i els petits propietaris.

Una altra cosa és que, de facto, va acabar afavorint a Sant Feliu de Llobregat una certa concentració de la propietat, tant per l'alt rendiment agrícola que propiciava com per la dificultat que podien tenir alguns petits propietaris a l'hora de pagar les quotes per la construcció, el manteniment i l'ús. Per tant, amb el Canal de la Infanta es fa un altre pas endavant en el procés cap a una certa concentració de la propietat de la terra, que a Sant Feliu s'havia iniciat al segle XVII, mentre que a altres municipis, com l'Hospitalet i Cornellà, era un fenomen que havia començat amb anterioritat.

Precisament el fet de ser una obra col·lectiva devia provocar tensions entre els membres de la comunitat de regants. Això sembla desprendre's del recurs que el 1820 va ser elevat per diversos propietaris al General Castaños, que al seu torn el va fer arribar a la Junta del Canal. Els problemes principals són, d'una banda, el malestar per les arbitriarietats en el cobrament de les quotes per la manca d'un plànol que permetés

¹⁸ LLOVET MONT-RÓS, Op. cit. Pàg. 65.

¹⁹ RETUERTA, M. L.: "Les inversions barcelonines en els recursos hidràulics a Sant Feliu de Llobregat, Sant Just Desvern i Santa Creu d'Olorda fins a l'arribada del canal de la Infanta". *Estudis d'Història Agrària*, n. 24, 2012, p. 293-309.

calcular amb exactitud les mujades i, conseqüentment, l'import dels pagaments a la Junta del Canal i, de l'altra, els desviaments en benefici personal i les pressions sofertes per alguns petits propietaris perquè es desfessin de les terres. Gemma Tribó, que ha estudiat aquest document,²⁰ explica que algunes de les persones que van signar el recurs eren de Santa Creu d'Olorda i de Sant Feliu de Llobregat: Jaume Planas, Jaume Ricart, Jaume Carcereny, Magí Bernades i Anton Tristany. Al matgeix temps M. Luz Retuerta remarca el fet que alguns grans propietaris com Marià de Càrcer i la seva esposa, Josepa Falguera, o Erasme de Gònima no van signar aquest recurs.²¹

En tot cas, aquest procés cap a la concentració de la propietat, afavorit pel Canal a Sant Feliu de Llobregat, es comença a revertir ja ben entrat el segle XX.²² El retorn a una parcel·lació més petita queda constatat en l'estudi de Llovet Mont-Ros.²³ Ell fa el següent recompte de parcel·les:

- Entre la riera Pahissa i la sèquia Falguera: 143 parcel·les.
- Entre la sèquia Falguera i la riera de la Salut: 124 parcel·les
- Entre la riera de la Salut i el Torrent del Terme: 187 parcel·les
- Entre els torrents del Terme i el de Can Miano: 107 parcel·les.

Això dóna un total de 561 parcel·les entre la Riera Pahissa i el límit actual entre Sant Feliu de Llobregat i Molins de Rei.

Caldria precisar amb exactitud quin increment de parcel·les representa aquest nou panorama respecte del que es va donar al segle XIX, però el mateix Llovet Mont-Ros reconeix que "es tracta en general de terres extraordinàriament parcel·lades", referint-se tant al regadiu com al secà.²⁴

Cal tenir present que el conreu de regadiu és més profitós econòmicament parlant que el de secà, però també està clar que la intensificació dels conreus i una extensió gran de la propietat obliga a contractar jornalers que encareixen la producció i minven el benefici obtingut.

²⁰ TRIBÓ, Gemma. "La construcció del Canal de la Infanta". Dins de *800 anys de Molins de Rei 1190-1990*. Revista El Llaç. gener 1991. Pàg. 20-22.

²¹ RETUERTA, M. Luz. op. cit. pàg. 207.

²² L'augment de la concentració de la propietat és situat a Sant Feliu de Llobregat fins el 1923, segons l'estudi d'ARACIL, R. et al: "L'estructura de la propietat de la terra a la Catalunya rural: les comarques de Barcelona i Girona (1850-1930)", *Estudis d'Història Agrària*, núm. 13, 1999, pàg. 183-199.

²³ LLOVET MONT-RÓS, op. cit.

²⁴ LLOVET MONT-RÓS, op. cit. pàg. 53.

D'altra banda, també va tenir un pes específic el progressiu abandonament de l'agricultura a favor de la indústria. Aquest fet, unit al fort creixement demogràfic i a l'expansió concomitant del teixit urbà i del sòl industrial, i també a la construcció d'infraestructures viàries,²⁵ especialment a partir dels anys 60 del segle XX, van anar creant un panorama poc favorable al Canal i a les terres de conreu.

Aquí comença la part trista de la història del Canal. Les regadores queden, de forma generalitzada, immerses a la trama urbana i comencen a ser una "incomoditat". La premsa dels anys 70 va plena de queixes veïnals i consistorials i cada sèquia o regadora enclotada és un èxit.

Així s'expressa, per exemple, el Boletín Municipal de Sant Feliu de Llobregat l'any 1973:

"Los suscritos, en virtud de una reunión entre los presidentes de las Comisiones de Fomento de los Ayuntamientos de Hospitalet, Cornellà, San Juan Despí, Molins de Rei y San Feliu de Llobregat, en la que se puso de manifiesto la necesidad urgente de una acción conjunta de los Ayuntamientos interesados ante la Jefatura Provincial de Sanidad, encaminada a buscar la forma para que sea cubierto el Real Canal de la Infanta, a su paso por las zonas Urbanizadas de las respectivas poblaciones. Habida cuenta del Certificado del Jefe Local de Sanidad, en el que se acredita el grave peligro que representa para la salud pública el paso al descubierto del citado canal en cuanto a esta ciudad se refiere, es por lo que al Pleno proponen: Que se adopte el acuerdo de remitir el certificado en cuestión a la Jefatura Provincial, interesando del citado organismo sean tomadas las medidas oportunas con la urgencia que el caso requiere a fin de gestionar en la dirección del citado Canal u organismo que sea preciso, lo pertinente para la cubrición del mismo".²⁶

És veritat que aquest tipus d'escrits ja els trobem des de principis de segle XX, però ara es generalitzen. Durant les dècades dels anys 60 i 70 els litigis entre l'Ajuntament i la Junta del Canal són constants: peticions per part de l'Ajuntament d'anul·lacions, cobertura o desviament de sèquies, o queixes per part de la Junta a causa de la construcció de carrers que invalidaven temporalment algunes sèquies o que les cegen amb abocaments. Per no mencionar les situacions de perill, com la que es donava a l'escola Modelo, situada a tocar de la sèquia Maginàs (ara escola

²⁵ L'any 1967 la construcció de l'autopista de Barcelona a Molins de Rei va deixar inutilitzada una bona part de les sèquies a la part baixa del Pla (ACBL Butlletí Municipal 1.7.67 pàg. 24).

²⁶ *Boletín Municipal de Sant Feliu de Llobregat*. 1 de juliol de 1973. Pàg. 37-38. Fons ACBL.

Falguera, de nova planta i construïda en un altre indret). I la mala gestió per part de la Junta, ja que no es desfeien convenientment dels llots retirats, que quedaven al carrer:

"Tomar constancia de las quejas formuladas por los vecinos de la Riera de la Fuente, por el vertido de fango frente a sus viviendas, procedente de la limpieza del Real Canal de la Infanta Carlota, interesando su más pronta recogida; y advertir a la citada empresa la necesidad de adoptar medidas para la evitación de aquellas molestias en operaciones futuras".²⁷

"Tomar nota del parte facilitado por el Jefe de la Guardia Urbana, en el que se da cuenta de que por causas de filtración del agua de la regadera se forman bolsas de agua encharcada en la calle San José. Acordándose que por la Alcaldía-Presidencia y con la ayuda técnica necesaria sean efectuadas las pruebas definitivas, hasta lograr que la regadera con las trampillas abiertas, absorba la totalidad del agua en cual caso y mediante el convenio pertinente con el Real Canal de la Infanta, será dado por concluso el asunto. El Real Canal quedará obligado a la limpieza de la regadera tantas veces como sea necesario y lo exija el Ayuntamiento".²⁸

A la meitat dels anys 60 s'inicia el desenvolupament del Pla Parcial Falguera i l'Ajuntament hi inclou una clàusula que obliga la promotora a cobrir la sèquia del carrer Ramon y Cajal. Així ho evidencia l'acord del ple del 28 de març de 1969:

"[S'acorda] Requerir a la Compañía de Tabacos de Filipinas, promotora del Plan Falguera, el estricto cumplimiento del mismo, muy especialmente en cuanto se refiere a la cobertura de la acequia y urbanización debida de las calles que comprenden el plan de referencia".²⁹

Aquesta sèquia, com moltes altres, no es va cobrir fins a finals de la dècada dels anys 70 gràcies a un conveni entre l'Ajuntament i la Junta del Real Canal de la Infanta.

Entre els anys 76 (sèquia Falguera) i 79 (sèquia de Can Maginàs) totes les capil·laritzacions del Canal a les zones urbanitzades estan ja soterrades o suprimides a Sant Feliu de Llobregat. Realment les necessitats d'aigua de reg han disminuït en la mateixa mesura en què ha crescut el sòl urbà i industrial. El Canal passa a regar cada cop menys hectàrees i aquestes es

²⁷ *Boletín Municipal de Sant Feliu de Llobregat*. 1 de febrer de 1964. Pàg. 19. Fons ACBL.

²⁸ *Boletín Municipal de Sant Feliu de Llobregat*. 1 de maig de 1970. pàg. 46. Fons ACBL.

²⁹ *Boletín Municipal de Sant Feliu de Llobregat*. 1 de març de 1969. Fons ACBL.

van reduint progressivament a les immediacions de la sèquia major i a la riba del riu Llobregat.

Actualment, les terres de regadiu a Sant Feliu de Llobregat no passen de les 35 hectàrees, unes 70 mujades aproximadament en 21 explotacions, segons dades de l'IDEGCAT i de l'INE de l'any 2009. Trobem dos tipus d'horts ben diferenciats: els que estan a la vora del riu, que pertanyen al Parc Agrari del Baix Llobregat i es reguen amb regadores connectades al canal de la Infanta a través de les sèquies soterrades al barri de Falguera, i els que estan a tocar del Canal, encaixonats entre aquest i la zona industrial. Es tracta d'horts de petites dimensions, delimitats amb material reciclat de tota mena. Una excepció la constitueixen, potser, els horts de Can Sant Feliu del Camí, de grans dimensions. Com que és una zona molt d'esquenes a la ciutat s'hi fan tot tipus d'abocaments i l'ordenació urbanística deixa molt a desitjar i, al mateix temps, encara està pendent l'execució del Pla General Metropolità.

No vull tancar el text sense referir-me, ni que sigui sumàriament, als altres usos del Canal, aquells que no són estrictament agraris.

Cal aturar-se primer en l'ús que en feia la indústria per mencionar que ni a Santa Creu d'Olorda ni a Sant Feliu de Llobregat va haver-hi cap salt aprofitable per generar energia. Alguns investigadors argumenten que la fàbrica de Can Bertrand havia extret aigua del Canal quan aquest passava al descobert molt a prop. En tot cas, no he trobat constància d'aquest fet ni el corroboren els tècnics de la Junta del Canal on, segons diuen, no consta que hi hagués cap guany per a l'ús industrial a Sant Feliu de Llobregat.

Un altre ús habitual del Canal era el de lloc on rentar roba, ja fos a partir de l'existència de safareigs o simplement a la riba sense cap mena d'infraestructura. En aquest sentit, Nadja Monnet i Maricarmen Tapia argumenten en un estudi³⁰ que probablement el soterrament del Canal i les sèquies van implicar la destrucció de les estructures fetes per rentar roba. Però, en el cas de Sant Feliu de Llobregat, a hores d'ara no hi ha cap

³⁰ MONNET, Nadja; TAPIA, Maricarmen (2012). "Del patrimoni al *matrimoine*: l'exemple dels safareigs al Baix Llobregat". A DD.AA. *Patrimoni, història local i didàctica. Homenatge a Jaume Codina. Actes de les VI Jornades del Patrimoni del Baix Llobregat*, Sant Feliu de Llobregat: Consell Comarcal del Baix Llobregat i Edicions del Llobregat, 2012. Pàg. 150-164.

constància de la seva existència. No és difícil, però, pensar que la presència d'habitatges a les rodalies de les sèquies deuria afavorir l'ús per a aquesta finalitat, sense que necessàriament això impliqués la construcció de safareigs.

Per últim, tenim constància que esporàdicament, alguns joves es banyaven al Canal. És el que semblen indicar les queixes que trobem a la premsa a principis del segle XX i les mesures que pren el consistori per evitar-ho, com la multa d'una a tres pessetes que imposa el ple municipal l'any 1908:

"Dijo el Sr. Camprubí que algunos niños se bañan de día en el Canal y acequia Bernadas junto a la población, con ofensa de la moral. Se acordó poner ya en vigor, avisándolo mediante pregón, la disposición tomada para el verano anterior de que nadie se bañe de día en dicha acequia y en el trozo de Canal comprendido entre la población y la Riereta bajo la multa de una a tres pesetas".³¹

Amb aquesta petita recerca he volgut posar de manifest que el canal de la Infanta va ple d'història de Sant Feliu de Llobregat. Potser el tram de sèquia que es conserva, situat al peu de Collserola i, segons el PGM, envolta d'algunes zones verdes, és encara una oportunitat d'integrar-lo. Una oportunitat urbanística i paisatgística per a la ciutat i per al canal de la Infanta. Algunes ciutats europees que han conservat els vells canals són un exemple d'aquesta possibilitat.

³¹ Llibre d'actes de l'Ajuntament. Acta del 13 de juny de 1908. ACBL. Fons de l'Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat.